

ЕВТИМ ЕВТИМОВ
ЗА ТОА ЛИ БЕШЕ СЕ?

1.

Судбината е неконтролирана и не ги избира местото и времето на својот удар. Иван Маслов одвај влезе во својот дом, уморен од долгата седница во Министерството и жена му Донка го пресретна со исплашен поглед:

– Слушна ли, Иване?

Сега, пет години откако неговата партија ја држеше власта во своите раце и ги забрани сите опозициски партии, секакви приказни се разнесуваа низ воздухот, трчаа со боси нозе по улиците, тропаа со невидливи раце по вратите, надничеа со очи што сè гледаа низ прозорците. Што требаше уште да дознае? Се прибираше со единствена надеж да се затвори барем меѓу четирите зида во собата, да ја смести главата на зглавјето и да не мисли на ништо друго. Сакаше да се отргне од сешто преживеано, а ете го пресретна таква предизвикувачка вест:

– Го уапсиле Трајчо Костов.¹

¹ Трајчо Костов (1897 – 1949), влијателен бугарски државник и секретар на ЦК на Бугарската комунистичка партија по Втората светска војна. Од 1946 до 1949 година бил и потпретседател во неколку бугарски влади. Од 1945 до 1949 година бил пратеник во Собранието на Бугарија, а во 1949 година станал главната жртва на чистката што била спроведена во Бугарската комунистичка партија. На 10 јуни бил уапсен, а на 7 декември 1949 година против него бил организиран монтиран судски процес и бил обвинет дека е агент на југословенските комунисти и на Западот. Осуден бил на смрт, а

Одеднаш таванот се заниша, падна врз него, подот се распука и тој потона во некаква бездна, а можеби во нешто уште подлабоко и веќе немаше сили да извика за помош. Слегуваше надолу, сè подолу од петтиот кат на зградата, поминуваше крај некои назабени ѕидови, на крајот стигна до долната земја, за којашто беше слушал во приказните, и си рече:

– А зошто?

И кога си помисли дека стигнува до самото дно на таа непредвидлива пропаст, над него се подадоа две раце, се издолжија и повторно го вратија на горната земја. Потоа истите тие раце се прибраа под сенката на некаков лик, над тој лик се појави светлина и тој го виде Трајчо Костов, својот пријател од илегалните години на борбата против фашизмот. Во 1942 година, за време на големиот процес против неговата партија, кога беше на влакно од јажето или од куршумот, истите тие раце го извадија од една таква пропаст и наместо смртна пресуда, доби петнаесет години затвор. Како можеше сега неговите да ги ставиле лисиците на тие раце и да го уапсат?

– И ти да не си се вмешал во неговите работи?

Тоа беше гласот на Донка, но како да е променет. Од каде се појави тој нејзин сомнеж за да поставува такво тешко прашање, и тоа во ваков миг. Можеше да почека малку, да се смири и потоа да застане спроти него, очи в очи, а не по тој ненадеен удар. Кој ја направи толку правоверна за да се сомнева понекогаш и во најблискиот човек?

ноќта меѓу 16 и 17 декември бил обесен. Седум години по смртта бил рехабилитиран. (Заб. на прев.)

Ти, ти, му потшепнуваше некаков скриен глас, ти ја воведе во нелегалната борба, ти ѝ кажуваше што да прави и тоа не е само нејзин сомнеж или нејзини зборови, тоа си ти и тој глас сега те прашува за истата работа со твоите зборови.

Вмешан беше во многу работи со Трајчо Костов, како нема да се вмеша кога си ги делеа и пресудите, и ќелиите, и идеите. А кога човек ќе ја сведе сметката, ќе се покаже дека си ги делеле и куршумите, и бесилките, и какви ли не голготи, но сето тоа во името на една идеја. Ним сега требаше да им се суди за тоа што настрадаа заедно по својот тежок пат, и тоа од оние кои се криеле и давале наредби зад границата, а таквите како него и Трајчо Костов требаше секој миг да се исправат пред најстрашното, да застанат очи в очи со смртта?

– Помисли си, Иване. Да се надеваме дека нема да се покаже оти сум станала жена на измамник на делото.

На таквите прашања не му се одговараше, дури и да сакаше, сега ли требаше за се зборува за тоа? Малку ли други грижи му ја распнуваа душата на крст, малку ли случки во денот му предочуваа дека некогаш мечтаеле за едно, а сега се прави сосема друго, обратно од големото и убавото? Затоа ли е предавник? За тоа што одвај во последните години почна да ги гледа нештата со своите очи и тоа не им се допаѓа на високо поставените? Се жртвуваа да се борат со оружје во рацете против грешките на претходната власт, забрануваа дури еден критичен збор спрема сегашната, наречена своја, за да не се поткопува авторитетот на народната власт. Ами ако таа самата си го прави тоа, каква вина може да имаат луѓето кои мислат малку поинаку?

Се отргна од жена си молчаливо, како да ги одбегнуваше тие тешки прашања од својот пат и се затвори во собата. Само тука, меѓу тие четири зида, се надеваше на некаква сигурност, само тука никакви прашања не можеа да го распнат, само тука можеше да си припаѓа единствено на себеси. Нели Англичаните велат, мојата куќа е мојата тврдина, зошто таа соба да не стане негова крепост? Сакаше да биде сам, единствено со себеси, но тоа беше само желба. Човекот никогаш не е сам, дури и кога нема некои околу него, над него летаат невидливи призраци или недоживевани тревоги. Зашто уште пред да влезе во собата, во едниот агол седеше Авторот на оваа книга или Сатаната, како што ќе се нарекува одовде натаму.

– Трајчо Костов го прибрале.

– За што, за што? – прашуваше Иван Маслов, преместувајќи се од една на друга страна.

Само неколку месеци откако започна лекувањето на водачот, беше сменет од сите положби, го симнаа од заменик-претседател на Владата. Им забранил на своите подредени да им даваат извештаи на советските советници од економски карактер и тоа било решавачко за неговата судбина: во таков случај Сталин не се колеба. Малку ли свои соборци тогаш беше испратил по логорите и на оној свет, па ќе му мисли на некаков си Трајчо Костов? Само да мрдне со прстот, како што се вели во приказните, и пресудата е готова. Но, сè уште сметаше дека го завеле, пријателот му е предан на делото и може со лесна рака да биде исфрлен и изолиран.

– За што?

– Бил агент на империјализмот, заговарал со претседателот Тито, се среќавал со англиски и американски дипломати – се обиде да му помогне Сатаната.

– Пепел на јазикот, Сатано. Кога го прашаа Велко Червенков,² зетот на водачот, кој би требало да биде евентуалниот негов прв заменик, учителот и водачот на нашиот народ велеше: според Уставот таков не постои, но ако некој ја заслужува таа чест, тоа е само Трајчо Костов. Може ли таков човек да биде предавник?

– Го заборава ли случајот со опозицискиот водач Никола Петков? Пред две години му ги измислија истите причини, го осудија и го качија на бесилка. Кај тебе сите доаѓаа за помош, те молеа да се заложеш, но ти откажа. Зошто тогаш не праша – за што го обесија тој човек?

– Зашто така кажаа партијата и Сталин, само тоа е вистината.

Сатаната не брзаше да му одговори. Сè уште си седеше во аголот, го гледаше од нозете до главата, се мачеше да го разбере, но тој против него како да имаше железен оклоп кој го чуваше. Сепак, праша:

– Но, ако грешат...

– Никогаш, никогаш...

Тогаш, зошто се измачуваш? Истата партија и истиот Сталин сега рекле дека Трајчо Костов е предавник и ти дури и да не веруваш, треба да го прифатиш тоа. Инаку, и за тебе ќе речат дека си со него.

Молк!

– Е?

Пак молк.

Многупати, по други поводи, си поставуваше слични прашања, но се дразнеше кога се поставуваа од други,

² Велко Червенков (1900 – 1980) – лидер на Бугарската комунистичка партија од 1949 г., потоа и премиер, зет за сестра на Георги Димитров. (заб. на прев.)

како да му ја наслушнувале душата. Многупати се гледаше дека познатото тркало на историјата се врти накај што сака нечија волја, а не по волјата на луѓето, но претпочиташе да ги проголта тие свои мисли, зашто како што учеа тогаш – нема грешки. Но, тие се оправдани, зашто биле грешки на растежот.

– И сега што, навистина? – повторно се јави Сатаната.

Сега Иван Маслов си ги кине нервите, го грабна зглавјето и го фрли кон местото од каде што доаѓаше тој провокативен глас.

– Надвор, Сатано, надвор!

– Од собата ќе ме избркаш – се обрати Сатаната – но, од себеси веќе не можеш, зашто јас сум твојата совест.

Вратата на собата се отвори. Иван Маслов извика уште еднаш – надвор, надвор, но женски глас го запре:

– Зошто ме бркаш, Иване?

Отпрвин помисли дека тоа е Сатаната, престорен во ликот на жена му, но кога го виде познатото лице, сето уплашено од веста за апсењето на Трајчо Костов, лека-полека се созеде и повеќе за себе рече:

– Веројатно сум заспал и сум бладал.

Пламен Тотев

БУГАРСКАТА ЛЕГЕНДА ЗА ГОЛЕМИОТ ИНКВИЗИТОР

Крајот на времето од застојот ги отклучи писателските чекмециња во државите од социјалистичкиот табор и беа објавени книги кои од идеолошки причини не можеа во тоа време да бидат публикувани. Овој литературен феномен, поврзан со издавачкиот бум, најсилно е почувствуван во Русија кон крајот на 80-тите години од минатиот век. Кај нас, ваквите ракописи, кои во тоа време немаше како да ја видат светлината на денот или едноставно ќе им создадеа многу проблеми на нивните автори, не беа публикувани веднаш по промената. Во врска со ова, познатиот руски писател Данил Гранин изјави: „Размислете дали е ова добро или лошо за вашата литература“.

Но сега, две децении по неговото создавање, еден таков ракопис од писателското чекмеце стана достапен за читателите. Доколку тогаш беше публикуван, ќе беше пречекан просто како една политичка книга која лесно можеше да се искористи за некакви партиски цели. Очигледно и самиот автор, дури и во она матно време, го проспел тоа. Доволно кал е фрлена врз идеалите, во коишто верувал и тој, за да го преземе ризикот и неговиот ракопис да се искористи и да се претвори во иста таква кал.

Сега, кога политичките страсти стивнаа, дојде време оваа книга да биде публикувана. Сега таа е само уметнички факт – книжевно дело создадено врз основа на ужасни

вистинити приказни, но далеку од нивната специфичност и далеку од тоа таа да се претвори во филозофско резиме за перипетијата на историјата и за судбината на човекот во неа. Различните времиња ги ставаат луѓето во едни и исти ситуации и тие едноставно си ги разменуваат местата: жртвите се претвораат во целати и обратно – целатите стануваат жртви. Тркалото на историјата се врти, но секогаш се случува едно и исто, учесниците се исти, само си ги разменуваат улогите и се вртат во еден маѓепсан круг. А на крајот секој од нив ќе си го постави реторичкото прашање: „За тоа ли беше сè?“.

Историјата на создавањето на оваа книга

Идејата за пишување на книгата зрее долго време. Во текот на годините на тоталитаризмот, Евтим Евтимов дознава за неверојатните судбини на луѓето, жртвите на таканаречената „народна власт“ за време на судскиот процес против Трајчо Костов. И тоа се претвора во документарна основа за ова уметничко дело. Работата на него започнува во 1987 година, но главниот дел е напишан во текот на 1988 година, кога во текот на пролетта поетот е ослободен од функцијата главен уредник на литературниот орган „Литературен фронт“. Причината е тоа што тој на страниците на весникот објавува преводи на извадоци од шумните литературни и публицистички творби на перestroјката во Русија, публикувани во тамошните изданија „Огоњок“ и „Литературнаја газета“. Обвинението на Тодор Живков е директно: „Нема да му дозволиме на главниот уредник да го збунува бугарскиот народ со вакви лажни публикации и да го претвори весникот во додаток на „Литературнаја газета“. Овие зборови се изговорени на приемот

во Бојана пред учесниците на конференцијата на младите писатели.

По отстранувањето на Евтим Евтимов од функцијата, неговите познаници и колегите започнуваат да се држат настрана од него и тој е ставен во изолација. Неговиот близок пријател – академик Петар Динеков – му кажува дека неговото име веројатно е ставено на славната црна листа, штом до вчера поетот е печатен, фален, па дури и наградуван, а сега веќе е лишен од секакви јавни настапи. „Но, ако има црни листи, треба да има и црни одсиви“. Тогаш авторот седнува и ја пишува книгата која одамна зрее во него.

Како резултат на стресот заради паѓањето во немилост, Евтим Евтимов наскоро го доживува првиот срцев удар. Во Институтот „Пирогов“, каде што е сместен, лично на директорот на болницата му се јавуваат луѓе од највисоки места (Начо Папазов, Јордан Јотов...) кои се интересираат за состојбата на неговото здравје – очигледно загрижени не толку за него колку за себе. Тоа е само предвремено осигурување, ако се случи најлошото, да речат дека тие ги вложиле максималните напори тој да го добие најдобриот третман.

На конгресот на ПЕН-клубот во Лондон, западните писатели ја прашуваат бугарската делегација за што е уапсен Евтим Евтимов. Овие одговараат дека тој не е уапсен.

Но, од друга страна, над поетот виси забраната да биде публикуван и да дава јавни изјави. За еден творец тоа е пострашно одошто да биде уапсен и фрлен во затвор. Тој на рацете нема лисици, но тие му се врзани со нешто полошо – со наредба од највисоко ниво тој и неговото творештво да потонат во заборав.

Евтим Евтимов долго време е без работа. Но, наместо да плаче и да се жали, тој ги излива своите чувства врз белиот лист.

Најверојатно преку некого, релевантните служби дознаваат дека авторот тајно пишува роман со антикултни теми. Му се јавува литературниот критичар Здравко Петров со предлог да се видаг во паркот во близина на зградата на Сојузот на бугарските писатели. Кога ќе се сретнат, му кажува дека од свој роднина, којшто работи во МВР и е одговорен за прислушување на телефоните, дознал дека телефонот на обесчестениот поет се прислушува. И затоа тој го посветувал критичарот да внимава кога разговара со него.

Сомнежите на творецот дека е под посебен надзор се оправдуваат кога еден ден се враќа дома од прошетка и вратата од својот кабинет, којшто на излегување ја заклучува, ја наоѓа скршена. На почетокот си помислил дека тоа е дело на крадци. Но, открива дека ништо не недостасува. Очигледно некој од неговите „пријатели“ ги известил релевантните органи дека тој нешто тајно пишува. Меѓутоа, ракописите остануваат скриени под линолеумот на подот.

Во таква атмосфера Евтим Евтимов го создава својот роман „За тоа ли беше сè“. По демократските промени, Здравко Петров и Тончо Жечев, коишто знаат за тајните пишувања на авторот, настојуваат тој да ги издаде. Но, овој одбива, со очекување да стивнат политичките страсти.

Политиката го става човекот меѓу Бога и Сатаната

Независно од нејзината документарна основа, „За тоа ли беше сè“ е книга со универзален звук – за предопределеноста на човекот во светот кој отсекогаш бил поделен на два дела, во кој секогаш има „свои“ и „туѓи“. „Своите“ се добри, а „туѓите“ – лоши. Но, такво е и гледиштето на другите. Дали има смисла да се живее во свет во кој луѓето секогаш се делаг на политички блокови?

Политиката отсекогаш го ставала човекот меѓу Бога и Сатаната, го терала да прави драматични избори, при коишто може да изгуби сè, па дури и себеси. Всушност, и најсилниот по дух човек се покажува ранлив. Кога ќе ги изгуби своите потпори и вредности, лесно може да биде уништен.

Лесно може да се претвори од целат во жртва и обратно, благодарение на старата блудница – историјата, која нема жал за никого. Или, едноставно, им ги дава соодветните лекции на оние коишто се сметаат за вечни и недопирливи.

Никола Петков – лидерот, кој испраќал честитки до Сталин, „водачот на пролетеријатот“, е ликвидиран во процес инспириран од истиот тој „водач“. Тој е осуден од Трајчо Костов. Само неколку години подоцна тој, пак, се претвора од целат во жртва.

Времето минува. Израснуваат и генерациите за коишто Трајчо Костов и Георги Димитров се само имиња од учебниците, коишто сè поретко се отвораат. Поради нив решивме да ставиме кратки белешки за историските личности во книгата, зашто делото е проткаено со историја и со политика. Но, ова не е документарен роман, туку целосно уметничко дело, напишано на јазик богат со метафори и слики, што неизбежно го издава авторот дека е поет. Неговите пораки се вечни – за доброто и злото, за судбината на човекот во текот на историјата, за предавствата што луѓето ги прават кон своите блиски и кон себеси, за компромисите, за цената со којашто се купува кариерата или личната благосостојба, за изневерените соништа и идеали, за несовершеностите својствени за човекот, за циклусот на времето и на животот од човечки и од општествен аспект...

Ако се потсетиме на приказната на еден од хероите во романот на Достоевски „Браќата Карамазови“, на романот

„За тоа ли беше сè“ може да се погледне како на една бугарска легенда за Големиот Инквизитор.

И делото на Евтим Евтимов има сличен параболично-филозофски карактер и тоа поттикнува на размислување за вечните проблеми на човечкото битие. Кај читателот се раѓа желбата да не се помирува со страдањето. Но, страдалниците во оваа книга не се невини деца, туку до еден или до друг степен тие се целати кои станале жртви. Но, дури и казната за овие целати не може да го искупи страдањето коешто го предизвикале. Светот е преполн со секакви неправди и зла. Треба ли покорно да го прифатиме сето тоа или треба, како Иван Карамазов, да му го вратиме влезниот билет на Бога? Или, пак, да бидеме од оние кои еден ден му ги бакнуваат нозете на Христос, а веќе наредниот, на знак на Големиот Инквизитор, веднаш брзаат да му ја запалат кладата? Секој треба да го направи својот избор и да знае дека во овој живот не може да се биде или само целат или само жртва, дека тркалото (или рулетот) на судбината се врти и никогаш не се знае која е улогата што ви е подготвена.

БЕЛЕШКА ЗА АВТОРОТ

Евтим Михалушев Евтимов (1933, Петрич – 2016, Софија) е познат бугарски писател. Работел како учител, раководител на радио, директор на издавачка куќа и главен уредник на списанија.

Образованието го завршил на Институтот за основни учители во родниот град, во 1952 година. Десет години бил учител во родниот крај. Работел и како програмски директор на радиото во Петрич, секретар на Градската библиотека (1962 – 1965). Бил раководител на Одделот за поезија и директор на Издавачката куќа „Народна младеж“ (1966 – 1984), главен уредник на весникот „Литературен фронт“ (1984 – април 1988, кога е отпуштен) и главен уредник на списанието „Родољубие“ (1989 – 1991).

Најпознат е по својата поезија. Многу негови песни се компонирани, а некои негови стихови денес се познати бугарски песни. Политичките, патриотските и љубовно-исповедните мотиви се доминантни во неговата поезија, а поради ритмичната структура и стилистиката блиски до народната песна беше посебно популарен кај широк круг читатели. Љубовта е основниот елемент во поетскиот вредносен систем на Евтимов. Таа е пространство во кое најцелосно и најискрено се отвора лирското јас. Класичната ритмична структура, блискоста до стилистиката на народната песна и успешните естрадни интерпретации на неговите стихови ја направија особено популарна љубовната лирика на Евтим Евтимов. Лиричен и вдохновен е и во својата проза.

Првите стихови ги објавил во 1951 година во весникот „Пиринско дело“. Автор е на околу 40 книги. Повеќето негови книги се поезија. Добитник е на повеќе награди за книжевност и култура, а во Бугарија уживаше статус на култен автор. Во 2009 година беше удостоен со националната литературна награда за поезија „Никола Фурнациев“, врачена од Општина Пазарџик за севкупното литературно творештво, достигнувања и национален придонес во поетскиот жанр.

Романот „За тоа ли беше сè“ е напишан со современ стилски израз и со вешто изведена структура. Во основа е политички роман, но тој, пред сè, е постмодерно егзистенцијален, во кој на еден суптилен начин авторот говори за човечката судбина, за страдањата на човекот поради политичките парадокси.

Дејството е сместено во бугарскиот политички контекст по Втората светска војна, карактеристичен за источноевропските земји во тој период, а според темата, филозофско-етичкиот пристап и пораките кои се искажани – тоа е роман со наднационални вредности и со универзален простор и универзално време.